

David Ost

Karol Modzelewski 1937–2019

(23/11 1937 i Moskva – 28/4 2019 i Warszawa)

”Jag satt inte fängslad i 8½ – för att bygga upp kapitalismen”

Karol Modzelewski vid Solidarnośćs första nationella delegatkongress i Gdansk 1981.

En av den polska vänsterns stora Karol Modzelewski dog den 28 april i en ålder av 81 år. I väst är han mest känd som medförfattare, tillsammans med Jacek Kuroń, av 1964 års manifest *Brev till polska arbetarpartiet* vari Polens byråkratiska diktatur fördömdes och det uppmanades till revolution för att förverkliga en äkta socialism byggd på de arbetandes demokrati.¹ Men under de följande 55 åren blev han i Polen i lika hög grad känd som en principfast kritiker och socialistisk tänkare, och efter statssocialismens sammanbrott 1989 som en högröstad och konsekvent motståndare till kapitalismen.

För den som endast känner till dagens realpolitiska val kan Modzelewskis levnad framstå som motsättningsfylld. Hur kunde han som den mest resoluta motståndaren av kommunistpartistyret samtidigt vara den oryggligaste kritikern av den kapitalistiska stormvinden som följde? Hur kunde han arbeta så ihärdigt i att få statssocialismen över ända, sitta trefalt i fängelse, och samtidigt hålla fast vid sin övertygelse med säga till sina gamla kamrater i Solidarność [Solidaritet] att han inte suttit fängslad i 8½ år i avsikt att återupprätta kapitalismen?

¹ Jacek Kuroń, Karol Modzelewski. *Brev till polska arbetarpartiet. Vänsteroppositionens politiska plattform i dagens Polen*. Översättning Gunilla Glattes, Lars Lindvall. Mölndal: Partisan, 1969. – 127 s. På marxistarkivet: [Brev till polska kommunistpartiet](#).

För Modzelewski låg häri ingen motsättning. Han var en förkämpe för en socialism som gav de arbetande makt och han såg följaktligen den byråkratiska diktaturen och den liberala kapitalistiska demokratin som i grunden likartat fiendliga till arbetarklassintressena. Det är den andan som han lämnar i arv till dagens polska vänster.

Fängslade tider

Modzelewskis levnad kom att omgärdades av livsavgörande förändringar, född som han var i Moskva 1937, av kommunistiska föräldrar, på höjdpunkten av Josef Stalins utrensningar. Han var endast tre månader när fadern Budniewicz arresterades av de sovjetiska säkerhetsstyrkorna och försvann i Gulag. När han nyss fyllt åtta år gifte sig modern, dotter till en fängslad mensjjevik, med den polske kommunisten Zygmunt Modzelewski, som både hade torterats och suttit två år i fängelse som ett av offren för Stalins massangrepp på det polska kommunistpartiet.

Stalin ansåg 1938 att det polska kommunistpartiet var ett ”spionnäste” som måste upplösas. Nära på varje polsk kommunist som hans hejdukar lyckades få tag på sköts eller sattes i fängelse. De som undkom ödets nyck var endera de som satt fängslade under högerstyret i marskalk Pilsudskis Polen eller de som stred mot diktatorn Franco i de internationella brigaderna i det spanska inbördeskriget.

När väl det andra världskriget var överståndet, insåg Stalin att polska kommunister var av nöden. Zygmunt, som getts uppdraget att ingå i en ny efterkrigstida polsk regering, flyttade tillsammans med Karol och modern till Warszawa. Karol lärde sig polska, hans far var utrikesminister från 1947 till 1951.

Helt som det sig bör hade Karols kommunistiska föräldrar inte sagt ett knyst om Stalins förföljelser. Men när de gjorde det 1954, då hans styvfar låg för döden, var det samtidigt som Polen erfor en första fläkt av marxistisk humanism.

Den nya hållningen framhävde kravet – som oftast grundades på de nyligen översatta skrifterna av den unge Karl Marx – att socialism fordrade en oinskränkt arbetsplatsdemokrati som på intet sätt var förenligt med ett auktoritärt byråkratistyre. Karol tänkte om – och blev en vänsterradikal fast besluten att rädda den bestående socialismen ur klorna på den statsocialistiska byråkratins egennytta.

Modzelewskis politiska dop inträffade 1956 under 'det polska oktober' som kännetecknades av vittomfattande krav på mänsklig marxism istället för Polens efterstalinistiska förebild. Arbetarråd bildades i fabriker landet över som svar på det blodiga nersläendet – den polska stalinismens sista flås – av metallarbetarstrejken i juni 1956 i Poznan. Råden blev snabbt ineställena för den demokratiska socialistoppositionen vilka var beredda att försvara sitt oberoende gentemot angreppen från partiet och om nödtvunget mot ett infall från Sovjetunionen, något som ganska så snart skulle komma att ske i Ungern.

Karol Modzelewskis medverkan i 1956 års händelser skedde utanför studentkretsarna även om han – med nyväckta intellektuella målsättningar – nyligen hade påbörjat sina studier vid Warszawa-universitet. Han var istället aktiv bland bilarbetarnas råd i Warszawa och med dess ledare Lechoslaw Godzdzik som de facto även var ledaren för hela rådsrörelsen i Polen.

Under 'det röda oktober' kapsejsade den efterkrigstida polska stalinismen. Modzelewski stödde i begynnelsen den nye partiledaren Wladyslaw Gomulka. Men när han upplöste arbetarråden och på nytt upprättade den byråkratiska diktaturen satte sig Modzelewski tillsammans med

historiestudenten han mött på universitetet Jacek Kuroń, in i all den oppositionslitteratur de kunde få tag på och åstadkom det då banbrytande *Brev till polska arbetarpartiet*.

Manifestet som, en inspirationskälla till all den världsvida anti-stalinistiska vänstern, är att underskatta manifestet. Det var det första, sen trettiofem år tillbaka, som ett systematiskt uppställt vänstermanifest inifrån det socialistiska lägret som i grunden gick mot den förhärskande socialismen à la Sovjetunionen, hade sett dagens ljus. Det hade funnits en mängd kritik och klagomål innan. Ett som åstadkom ett stort rabalder var Milovan Djilas *Den nya klassen* som angrep systemet för att ha förrått socialismen².

Vad Modzelewski och Kuroń erbjöd var en marxistisk, till sin kärna en trotskistisk, diagnos och med läkemedlet; en ny arbetarrevolution i att svepa undan statsbyråkratin för en äkta socialism utifrån arbetarnas makt med deras eget deltagande.

Modzelewski fick sitt första fängelsestraff i och med publiceringen av *Brev till ...* (vilket var sjuutton karbonkopior). Han var då student vid universitetet i Warszawa med inriktning på medeltiden. Efter två och ett halvt år frigavs han vilket råkade vara vid samma tidpunkt som en ny studentgeneration under Adam Michnik förberedde sig för en protestvåg.

Även om Modzelewski bara ytligt deltog i studentrörelsen 1968 sågs han, när protesterna tog vid, som ett sådant hot att han snabbt arresterades på nytt och gavs ett straff på närmare tre år. När han frigavs 1971 var det lugnt om än dystert i landet p.g.a. åtgärderna som vidtagits mot studentrörelsen och de massiva varvsarbetarprotesterna 1970. Modzelewski flyttade till Wrocław för universitetet där var det enda som myndigheterna tillät honom att studera på.

Men när varvsarbetarna i Gdansk gick i strejk 1980 och bildade den oberoende fackföreningen Solidarność, gick Modzelewski med i Wrocław och byggde en fackavdelning där. Han blev snabbt dess officiella talesman, vilket gav honom hans tredje fängelsevistelse då de kommunistiska myndigheterna utlyste undantagstillstånd och olagligförklarade Solidarność. Modzelewski tillfångatogs dagen undantagstillståndet trädde i kraft i december 1981 och satt på nytt inlåst i tre år innan han frigavs 1984.

För en demokratisk socialism

Modzelewskis politiska hållning hade ändrats en hel del sen tiden från *Brev till ...*. Han övergav strax efter 1968 uppmaningen till en revolution. Han såg den som både oanvändbar och dessutom som oönskvärd, givet faktumet att revolutioner alltid tycktes ta avstånd från ett deltagande underifrån till förmån för uppfattningen av att den 'äkta' demokratin förkroppsligades av revolutionärerna själva. Han anslöt sig till 1970-talets nya polska vänsterns avståndstagande från förtruppsuppfattningen till förmån för en oberoende social och politisk aktivism.

Men hans 'nya vänster' uppfattning av ett vittgående civilt deltagande förblev kvar, i den 'gamla vänstern' uppfattningen om arbetarklassens företrädare, och detta framgick klart av hans verksamhet i Solidarność. Solidarność har i sitt eftermäle helt felaktigt setts som en anti-socialistisk rörelse p.g.a. vad som hände efter det att dess ledare 1989 erövrade den politiska makten. Men det Solidarność vari Modzelewski verkade åren 1980-81 grundades på mäktiga fackföreningar, vilka var de organ varur ett livskraftigt demokratiskt samhälle skulle uppstå.

² Milovan Djilas. *Den nya klassen. En analys av det kommunistiska systemet*. Översättning. L Thuresson, O Moberg. Stockholm: Natur och Kultur, 1957. – 204 s. Marxistarkivet: [Den nya klassen](#).

I Solidarność stred han för en fredlig förändring av det befintliga systemet till ett system, där starka arbetarorganisationer och ett vittgående civilt deltagande skulle föra det till ett samhälle av en demokratisk socialism, som endera var byggd på ett fortsatt statligt ägande eller på ett system med ekonomiska ingrepp utifrån samhällets demokratiska strukturer – likt idealbilden av ett socialdemokratiskt samhälle. (Modzelewski påminde sig senare att även om det fanns alla slags brushuvuden så fanns det “ingen som yrkade på att näringslivet skulle privatiseras eller att egendomen skulle återges till dem som staten hade konfiskerat 1945. Ingen.”).

Hans band till den gamla vänsteruppfattningen visade sig klart i hans välkända uttalande, som Solidarność-aktivist, när han veckan innan undantagslagen infördes sa i ett hotande tonfall att ifall partiet skulle gå mot Solidarność kommer “det att bli deras sista strid”, hänsyftande på den polska versionen av Internationalen.

Modzelewski tog inte del i 1989 års rundabordskonferenser som innebar slutet på statssocialismen. Men han ställde upp som senatorskandidat i det stundande valet. Fast när hans tidigare kamrater, inklusive Jacek Kuroń, var beredda att snabbt bygga en nyliberal kapitalistisk ekonomi och då de särskilt bemödade sig om att skjuta arbetarna åt sidan – eftersom de nu såg den proletära vreden som det största hotet mot ”demokratin” – bröt Modzelewski med dem för gott. Tillsammans med andra till vänster stående startades ett nytt socialdemokratiskt parti. När det gick i stöpet drog han sig tillbaka från den formella politiken och återgick till sitt arbete som historieprofessor.³ Han skrev ett flertal essäer vari han skarpt kritiserade det ekonomiska system som hans gamla kamrater hade skapat.⁴

Slutet på solidariteten?

Trots de nya ledarnas löften föll lönerna och arbetsmöjligheterna kraftigt under 1990-talet. Solidariteten i samhället försvann, det nya budskapet var att endast tänka på sig själv. Vid millennieskiftet var det tydligt att vad som måste bekämpas var den nyliberala kapitalismen. Den nya generationen ungdomar saknade erfarenhet av statsocialismen och allt fler bland dem kom att upptäcka Modzelewski och hans plädering för en socialism med en samhällelig solidaritet. När så extremhögern med Lag och rättvisepartiet (PiS) vann valet 2015 började även liberaler att fundera över om att låta kapitalismen ta över samhället hade varit det bästa för att bygga ett stabilt demokratiskt samhälle.

Modzelewski hade faktiskt förutsagt högerens uppkomst i ett stycke han skrivit tillsammans med Jacek Kuroń (som insett sitt felaktiga beslut som arbetsmarknadsminister 1990 och återgått till sin tidigare hållning). De tidigare radikalerna från *Brev till ...* talade nu om behovet av ett nytt vänsterparti för att inte överlåta åt högern att mobilisera folk. “... det är inte de konservativa och liberalerna som kommer utgöra alternativet” till en svag eller frånvarande vänster “utan populister som vi inte har idag. Låt oss inte nära några illusioner; de kommer att vara de som tar tillvara tilltron som vänstern övergav”.

³ Se Karol Modzelewski. *Barbarian Europe*. [Barbarzyska Europa 2004] Transl. Ewa Macuna. Frankfurt: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften. 2015 – 414 s. Boken ses idag som ett av den europeiska medeltidshistoriens standardverk.

⁴ Karol Modzelewski. *Gesellschaftspsychologie einer Revolution. Die Solidarność als Massenbewegung, Ihre Niederlage Während des Kriegsrechts, und wie Ihr Mythos als Deckmantel für die Transformationsprozesse in Polen genutzt wurde*. Köln: Bohlau Verlag, 2018. – 60 s. Om du klickar [Gesellschaftspsychologie einer Revolution | 2018](#) kan du ladda hem uppsatsen (som alltså är på tyska).

Karol Modzelewski är en fångslände och viktig personlighet vars politiska skrifter förtjänar att översättas och diskuteras av vänstern världen över, när fascismen återupplivats, i en tid då vi ställts inför en global kris; som de facto ger vittomfattande revolutionära möjligheter. Modzelewskis efterlämnade vänsterarv är ytterligt rikt just därför att det inte är så frasartat rakt på sak. Även om han hela sitt liv var en principfast socialist gav han olika svar på hur socialismen i praktiken skulle byggas.

Han bröt tidigt med det polska kommunistpartiet fast inte på grund av dess motstånd till en liberal demokrati utan för att det var fientligt gentemot arbetardemokratin. Faktum är att fast han satt fångslad 1971 när Edward Gierek tog över makten efter sin föregångare Gomulka som fått avgå sedan han med blodutgjutelser slog mer varvsarbetarstrejken valdes han av Gierek som den som skulle tala till de protesterande arbetarna och Modzelewski sa till dem att tillsammans kan vi bygga en ny slags socialism.

Yngre oppositionella som Adam Michnik ansåg det som ett hyckleri. Men Modzelewski vidhöll att möjligheten var reell att kunna bygga en verklig arbetardemokrati utifrån det system man befann sig i. Även på 1980-talet när oppositionella överlag tagit avstånd från partiet eller såg det bästa i att tillsammans med liberala reformister arbeta för att bygga en kapitalistisk demokrati höll Modzelewski ännu fast vid att det kunde uppstå arbetarvänliga strömningar bland parti-medlemmarna.

Under sina senare år brottades han med samma dilemman som idag plågar en stor del av vänstern. Den om betydelsen av liberalt demokratiska institutioner som Modzelewski kom att omfatta och följaktligen gick emot det nuvarande högerpartiets Lag och rättvisa angrepp på dem. Men han ansåg inte att högern kan nerslås utifrån en liberal hållning, som inte brytt sig om problemet att arbetarintressena har åsidosatts.

Det uppstår idag nya frågor som ger tankarna; vad betyder arbetardemokrati i tider av flexjobb och lättheten till kapitalflykt? Ska arbetare kunna ha kontroll över sin arbetsplats eller enbart försäkras högre löner och vissa fördelar? Ska fackföreningar som idag organiserar allt färre än nån gång tidigare ha makten av ett veto eller ska socialismen av idag innebära makt för en mängd olika medborgargrupperingar?

Med andra ord, till syvende og sidst, fick Modzelewski brottas med de stora frågorna som alla socialister ställs inför idag vare sig det är i Polen efter 1989 eller nån annanstans.

Jacobin (New York) 19 maj 2019. ["I Didn't Sit Eight and Half Years in Jail to Build Capitalism"]. Översättning från engelska och noter Per-Erik Wentus

Lästips

Isaac Deutscher: [Det polska kommunistpartiets tragedi.](#)

Ludwik Hass: [Trotskismen i Polen fram till 1945](#)

Om Modzelewski, se även [Karol Modzelewski](#) på svenska Wikipedia